

Veláris magánhangzó-fúziók a dalmáciai latinságban és a dalmát nyelvben

Adamik Béla

1. Bevezetés*

A dalmáciai latinból kifejlődött és a 19. század végére kihalt újlatin (avagy román) dalmát nyelv magánhangzórendszerének tipológiai besorolását illetően vita van arról, hogy nyugati típusú alias szimmetrikus vagy keleti alias aszimmetrikus típusú volt-e, illetve annak egy altípusát képviselte-e, azaz részlegesen aszimmetrikus típusú volt-e. A nyugati vagy szimmetrikus típusú azt jelenti, hogy mind az elülső, azaz palatális ($\acute{e} i > \epsilon$, $\bar{e} e i > \epsilon$), mind a hátulsó, azaz veláris releváns magánhangzók fuzionáltak ($\acute{o} ú > \phi$, $\bar{o} o u > \phi$), ahogy ez általában a nyugati román nyelvekben van.¹ A keleti típusú vagy aszimmetrikus azt jelenti, hogy csak az elülső, azaz palatális ($\acute{e} i > \epsilon$, $\bar{e} e i > \epsilon$) releváns magánhangzók fuzionáltak, a hátulsók, azaz velárisok nem, ahogy ez a balkáni, román nyelvben van.² Feltételezik, hogy a keleti vagy aszimmetrikus típusnak van egy altípusa, amely részlegesen aszimmetrikus típusúnak nevezhető, ahol a hátulsó releváns magánhangzók is fuzionáltak, de csak nyílt szótagban, zárt szótagban azonban nem, ahogy ez a kihalt dalmát nyelvben, és annak fő képviselőjében, a vegliaiban (azaz a mai néven Krk, régebbi néven Veglia szigetén beszélt dalmát változatban), és ebből kö-

Cser András – Nemesi Attila László (szerk.) 2023. *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Budapest. 253–271.

* Jelen tanulmány az NKFIH K 135359 ny. sz. *Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa* (5. szakasz) című projektje keretében készült.

¹ A többi latin magánhangzó nem vett részt ezekben a hangszínfúziókban, hanem azzal párhuzamosan a hangsúlyos szótagban a rövid *e* nyílt ϵ -vé, a rövid *o* pedig nyílt ϕ -vá vált, az \bar{i} , illetve \bar{u} pedig minden helyzetben *i*, illetve *u* lett, a rövid *a* és \bar{a} pedig minden helyzetben *a*-ban esett egybe (vö. Herman 2003: 33).

² Vö. Herman 2003: 34–5.

vetkezően annak latin előzményében lehetett. Végül megemlíjtük a déli vagy archaikus szárd-afrikai típusú rendszert is, ahol egyáltalán nem következtek be magánhangzó-fúziók.

Visszatérve a dalmátra, például Tagliavini (1972: 239, 365 sk. és 376), Banfi (1991: 45), Bonfante (1998: 11–2) és Loporcaro (2011: 114) a dalmát vokalizmust az aszimmetrikus keleti avagy balkáni latin magánhangzó-rendszer keretében tárgyalja, a románnal együtt, azzal a különbségtétellel, hogy míg a románban az *ũ* és az *ō* szótagszerkezettől függetlenül külön maradt, addig a dalmátban ez a különmaradás csak a zárt szótagi helyzetre szorítkozott, míg nyílt szótagban az *ō* és az *ũ* is *o* lett.

Ezzel ellentétesen Hadlichnál (1965: 83 sk.) az olvasható, hogy a „klaszszikus latin /*ũ*/ és /*ō*/ a vegliai latinban minden helyzetben fuzionált”,³ tehát szerte a dalmát a szimmetrikus nyugati típusú („Proto-Western-Romance”) rendszerhez tartozik. Ugyanígy véli Windisch (1998: 918 sk.) és őt követve Bernoth (2008: 2737) is, akik szerint a dalmátban (lényegében a vegliaiban), illetve annak vulgáris latin előzményében az *ũ* és az *ō* szótagszerkezettől függetlenül fuzionált, így a dalmát magánhangzó-rendszer ebből a szempontból nem keleti, azaz aszimmetrikus, hanem éppen hogy nyugati, szimmetrikus típusú volt.

A két különböző értelmezés részben a kérdés eldöntésében felhasználható kisszámú releváns dalmát példaszó értelmezésétől függ, részben pedig a dalmát alapjául szolgáló kései dalmáciai latin szöveganyag vizsgálatától, ti. hogy ez utóbbi melyik álláspontot támogathatja a latin oldaláról. Ennek megfelelően e tanulmány két részből fog állni: először a dalmát, utána pedig a latin helyzetet fogjuk megvizsgálni a hátul képzett (veláris) magánhangzók fúziójának szempontjából.

2. A dalmát helyzet

Mivel a probléma elsősorban az újlatin (román) nyelvészet területén jelentkezik, először az újlatin (román) nyelvészet szempontjából kell a problémát megvizsgálni. Kezdjük a probléma egyik viszonylag friss és bizonyára nagy hatású megfogalmazásával, mégpedig Loporcaróéval. A román magánhangzó-rendszer kialakulásával összefüggésben, a magánhangzó-fúziók lezajlása szempontjából eltérő román nyelvterületek tárgyalása kapcsán Loporcaro tárgyalja az aszimmetrikus típusú magánhangzó-rendszert is, ahol a palatális magánhangzók fuzionáltak, mint a nyugati román nyelvekben,⁴ de a veláris magánhangzók kvalitáskülönbsége

³ Hadlich (1965: 83): „C.L. /*ũ*/ and /*ō*/ had merged in all positions in the Latin of Veglia”.

⁴ Vö. Loporcaro (2011: 115) 6., „Common Roman vowel system” című táblázatával.

megmaradt, mint a szárdban.⁵ Ennek az aszimmetrikus magánhangzó-rendszernek a fő képviselője a román avagy dákoromán nyelv:⁶ Ehhez kapcsolódóan írja Loporcaro (2011: 114) a következőket: „Úgy tűnik, hogy az aszimmetrikus magánhangzórendszer (4) szélesebb földrajzi kiterjedésére vonatkozó további bizonyítékok a dalmát nyelvből származnak, amelynek északi változata 1898-ban, a vegliai utolsó beszélőjének halálával halt ki. A vegliaiban az Ē és az Ī folytatásai minden szótagkörnyezetben fuzionáltak (pl. [ˈmaɪk] < MĒCUM ‘velem’ = [ˈfajd] < FĪDEM ‘hit’ = [ˈstale] < STĒLLAE ‘csillagok’ = [ˈlanɡa] < LĪNGUAM ‘nyelv’), míg az Ō és Ū csak nyílt szótagban fuzionált, mivel mindkettőt érintette a diftongizáció (pl. [ˈbaʊd] < UŌCEM ‘hang’ = [ˈnaʊk] < NŪCEM ‘dió’), de zárt szótagban külön maradtak (pl. [ˈsamno] < *SŌMNIUM ahelyett, hogy SŌMNIUM ‘álom’ vs. [ˈbuka] ‘száj’ < BŪCCAM ‘pofa, orca’; vö. Bartoli 1906 II: 336. sk.).”⁷

A vonatkozó 13. jegyzetben pedig így fogalmaz Loporcaro (2011: 691): „Bár ezt a tényt sok tudós hangsúlyozta (pl. Lüdtke 1956: 293–5 és Bonfante 1998: 12), maga Bartoli jegyezte meg, hogy a zárt szótagbeli Ō > [a] fejlődés bizonyítékai gyenge lábakon állnak. Mindenesetre egy későbbi, „közös román” [értsd: nyugati, szimmetrikus típusú A.B.] magánhangzó-rendszerű réteget lehet kikövetkeztetni a dalmát nyelvre, mivel a szlávba és albánba került dalmát kölcsönszavak mind az Ō és Ū közös folytatását (> /o/ > /u/) mutatják, amely eltérő volt az Ū folytatásától (> /y/).”⁸

⁵ Vö. Loporcaro (2011: 112) 3., „Sardinian vowel system” című táblázatával. A késői Afrika Proconsularis és Numidia latin magánhangzó-rendszere fúziós szempontból ugyanolyan típusúnak bizonyult, mint a szardíniai; vö. Adamik 2020: 22–3.

⁶ Vö. Loporcaro (2011: 114) 4., „Romanian vowel System” című táblázatával. Ez a fajta aszimmetrikus fúzió nemcsak a dákorománban (annak minden ágában), hanem Nyugat-Lucania egy kis területén is megtalálható; vö. Loporcaro (2011: 114) és a kapcsolódó 11. jegyzet (691); ennek latin előzményéhez l. Adamik (közlésre elfogadva). Ugyanez a fajta aszimmetrikus fúzió Mauretania Caesariensisben is elkezdődhetett kialakulni; vö. Adamik 2020: 22–3.

⁷ „Further evidence for the broader geographic extension of the asymmetric vowel system (4) seems to come from Dalmatian, whose northern variety became extinct in 1898 with the death of the last speaker of Vegliote. In Vegliote, the outcomes of Ē and Ī merged in all syllabic contexts (e.g., [ˈmaɪk] < MĒCUM ‘with me’ = [ˈfajd] < FĪDEM ‘faith’ = [ˈstale] < STĒLLAE ‘stars’ = [ˈlanɡa] < LĪNGUAM ‘tongue’), whereas Ō and Ū merged in open syllables, as they were both affected by diphthongization ([ˈbaʊd] < UŌCEM ‘voice’ = [ˈnaʊk] < NŪCEM ‘(wal-) nut’), but remained distinct in checked syllables ([ˈsamno] < *SŌMNIUM instead of SŌMNIUM ‘dream’ vs. [ˈbuka] ‘mouth’ < BŪCCAM ‘cheek’; cf. Bartoli 1906: II, 336f.).¹³⁰ = Loporcaro (2015: 55). Egyébként a Loporcarótól idézett [ˈbaʊd] egy nem kielégítően megmagyarázott, nem várt alak a várható [ˈbaʊk] helyett; vö. Bartoli 1906: II, 385.

⁸ „Although this fact has been emphasized by many scholars (e.g., Lüdtke 1956: 293–95; Bonfante 1998: 12), Bartoli himself observed that the evidence for [a] from checked Ō is scanty. At any rate, a later stratum with ‘common Romance’ vowel system can be inferred for Dalmatian, as the Dalmatian loanwords into Slavic and Albanian (cf. Muljačić 2000: 331–3) all show a common treatment

Látható tehát, hogy a latin veláris magánhangzók zárt szótagbeli dalmát folytatásának megítélése és egyben a dalmát magánhangzórendszer tipológiai besorolása attól függ, hogy a több szempontból is problémás⁹ és így elvetendő [‘samno] < *SÖMNIUM ’álm’ példa helyett milyen más példánk van a zárt szótagbeli *ō* folytatására.

A helyzet problémás voltát jól mutatja, hogy a dalmát hangrendszer történetével foglalkozó munkák sokszor nem is hoznak példát a zárt szótagbeli latin *ō* dalmát folytatására. Így tesz például Ferguson (1976: 152), aki *expressis verbis* eltekint a kérdés tárgyalásától, mondván – Bartolira (1906: 335) hivatkozva –, hogy a zárt szótagbeli hosszú *o* dalmát folytatására nincsen egyértelmű példa.¹⁰ Nem hoz példát Bernoth (2008: 2737) sem, Rosenkranzra hivatkozva, aki kijelentette, hogy: „hiányoznak az egykori zárt szótagbeli zárt *o* példái” a dalmátban.¹¹ Legutóbb pedig Maiden (2016: 127) meglegedett annak leszögezésével, hogy a dalmátban a latinból megörökölt /o/ sorsa zárt szótagokban problematikus.¹²

Ehhez képest némi meglepetéssel láthatjuk, hogy mások hoznak példát a zárt szótagbeli *ō* dalmát folytatására, például Windisch (1998: 918) a *furma* < FÖRMA alakot, amely a *buka* < BŰCCA párjaként jól példázhatja a veláris magánhangzók zárt szótagbeli fúzióját a dalmátban. A példapárt és a velük példázható fúziót a Windisch (1998: 935) által is hivatkozott Muljačić (1971=2000: 199) is említi, aki a *furma* < FÖRMA példát nyilván az általa hivatkozott Hadlichtól vehette át.¹³ Hadlich (1965: 72, 83) valóban említi ezt a példát, egyszer *formam* > /furma/, egyszer pedig *forma* > /furm/ alakban. Ezzel a példával azonban az a probléma, hogy Bartolinál nem található meg ez az alak, és a REW sem hozza a vonatkozó lemma alatt, így nem világos, Hadlich honnan vehette azt.¹⁴ Bartolinál

of *ō* and *ū* (> /o/ > /u/) as opposed to *ū* (> /y/)” (Loporcaro 2015: 55, 51. j.; Muljačić (2000) a jelen tanulmányban Muljačić 1993=2000-ként szerepel; vö. még Bartoli 1908: 42–9).

⁹ A Bartoli-féle **sōmniūm* > *samn* példa alkalmatlanságára Hadlich (1965: 83) is utal, amelynek hangalakját szerinte esetleg a szerb-horvát *san* ’álm’ szó is befolyásolhatta, arra is felhívva a figyelmet, hogy a latin szó a román folytatások szerint is *sōmniūm* (ami **swamn* lett volna, mint *mortem* > *mwart*; az még tisztázásra vár, hogy a *samno* Bartoli (1906: II, 47) által említett *suāñ* változatának van-e köze ehhez a **swamn*-hoz.). A REW amúgy a dalmát *samno* szót nem a *sōmniūm* (no. 8085, ’Traum’) hanem a *sōmnu*s (no. 8086, ’Schlaf’) lemma alá sorolta.

¹⁰ Vö. Ferguson (1976: 152, 3. j.): „Bartoli’s data contain no truly reliable examples of reflexes in Vegliote of original Proto-Romance */o/ — as opposed to */o/ < */u/ - in closed syllable”.

¹¹ Rosenkranz (1955: 274): „Belege für altes gedecktes geschlossenes *o* fehlen”.

¹² Vö. Maiden (2016: 127, 5. j.) Bartoli (1906: II, 335)-re hivatkozva: „The fate of historically underlying /o/ in closed syllables is problematic.”

¹³ Ugyanígy Rosetti (1968=1973: 122) is tőle idézi ezt a *furma*-alakot.

¹⁴ Hadlichot talán a Bartoli (1906: I, 266) által idézett magyar *furma* szó téveszthette meg, amelyet Bartoli (hangot adva kétségeinek, hogy a magyar nyelvnek lennének-e egyáltalán dalmát kölcsön-szavai) az esetlegesen a román nyelvekből a magyarba került olyan szavak rövid tárgyalása kapcsán

csak *fuorm* (1906: 3), illetve *fuórma* (133) alak található az olasz 'forma' dalmát megfelelőjeként, amelyet a REW nem említ, csak egy engadini romans (azaz rétoromán) *fuorma* alakot (REW no. 3441).¹⁵ Így ezt a *furm(a)* példát el kell vetni, de így is megmarad Hadlich másik példája, a *sōricem* /surko/ 'egér' megfelelő, amelyet a REW is hoz.¹⁶ Ez ugyan elsöre nyílt szótagi példának tűnhet, de a magánhangzó-változást nyilván megelőzte a synkopé,¹⁷ ami zárt szótagi helyzetet hozott létre (*sōrice* > **sōrce* > *surko*), hiszen nyílt szótagban a latin *ō* dalmát *au* / *aw* fejleményt eredményezett volna, mint a *hōram* > /jawr/, *sōlem* > /sawl/ és más példák (vö. Hadlich 1965: 72) mutatják. Így legalább egyetlen biztosnak tűnő példával rendelkezünk a latin *ō* zárt szótagbeli dalmát *u* fejleményére: *sōricem* /surko/.¹⁸ Ehhez azonban hozzávehetjük még lehetséges példaként a dalmát

említ, amelyekben a román/újlatin *e* és *o* mint *i* és *u* jelenik meg: hogy e záródás dalmát háterű lenne, az Bartoli szerint nagyon kérdéses, mert a magyarba közvetlenül vagy akár szerb-horvát közvetítéssel is bekerülhetett a román nyelvekből az *e* és *o* mint *i* és *u*. Az ilyesfajta záródást mutató példaszavak egyike Bartolinál a magyar nyelvjárási *furma* szó, amelyet (a többi példájával együtt) Bartoli nyilvánvalóan az általa hivatkozott Kőrösitől vett át (vö. Kőrösi 1892: 30): „*Furma* (voce bassa): berg. *furma* id.; it. *forma*”). Bartoli tehát itt nem dalmát, hanem olasz eredetű vagy akkoriban annak tartott magyar kölcsönszavakat idéz! A magyar *furma* amúgy a (középkori) latin eredetű *forma* szó belső fejlődésű nyelvjárási változata (vö. EWUng. 1, 411, s.v. forma), aminek nincsen köze a Kőrösi által említett bergamói *furma* észak-olasz változathoz. Mindenestre, ha Hadlich ezt a magyar nyelvjárási *furma* alakot tekintette tévedésből dalmát szónak (amelyet amúgy a dalmátból a magyarba került kölcsönszavak iránti súlyos fenntartásait kifejező Bartoli észak-olasz kölcsönszónak könyvelt el), akkor elmondhatjuk, hogy ez a magyar nyelvjárási fejlemény igen nagy „karriert” futott be a romanisztikai irodalomban mint áldalmát (szellem)szó.

¹⁵ Sajnos egyik vitatott szó lemmáját sem tartalmazza egyelőre az online *Dictionnaire Étymologique Roman (DÉRom)*; vö. <http://www.atilf.fr/DERom>.

¹⁶ REW no. 8098. *sōrex*, *-ice* „Maus”. Itt említjük, hogy Mihăescu (1993: 96) a zárt szótagi *ō* példajaként a latin *domna* – dalmát *dumna* megfelelést említi, de ez több okból is rossz példa: 1. a latin alakban rövid *o* van, vö. REW 2733. *dōmna*, 2. a dalmát megfelelő *dona* lehet (Bartoli 1906: II, 48, 180), a *dumna* szerb-horvát szó, amelynek eredete Bartolinál nem tisztázott (Bartoli 1906: II, 370 és 426 csak egy DOMINA alakot említ, amiből a szerb-horvát alak származhat): a REW 2733. *dōmna* lemmája nem hoz dalmát megfelelést.

¹⁷ A dalmát syncopéhoz vö. Muljačić (1971=2000: 200), pl. *dicere* > *dekro*, *pectine* > *pyakno* stb.

¹⁸ Emellett Hadlich (1965: 83) egyes középkori zárai szövegben megfigyelhető lat. *-ōre*, *-ōne*, *-ōr(ia)* = dalm. *-ur*, *-un*, *-ura* megfelelésekre hivatkozik, de azok nyílt szótagi példák, így itt nem relevánsak; a példákhoz vö. Bartoli (1906: II, 336): Zara 1441: *-ur* -óre (*capadur* etc.) „Kein Latin.”, Zara 1449: *-un* -ōne (*guarnazun* -izione), *-ura* -ór(ia) (*farsura* FRIX-). Ugyanígy hivatkozik a szerb-horvátba került dalmát (?) kölcsönszavak tanúságára, mint *neput* < *nepōte* (dalm. *nepaut* Bartoli 1906: II, 208), *račun* < *ratiōne* (dalm. *rasaun*, vö. Bartoli 1906: II, 217), de azok is nyílt szótagi példák. Esetleg a *nepuča* < *nepōtia* (vö. Bartoli 1906: II, 364) lenne itt említhető (amennyiben a *ča* < *-tja*, tehát zárt szótag lenne), de a dalmát alak nem egyértelmű, ti. dalm. *nepauta* (Bartoli 1906: II, 58) és *nepoča* (Bartoli 1906: II, 272, 420) is adatolt, REW 5891 a *nepoča* alakot említi ódalmát példaként (a dalm. *nepauta* alakot Bartoli [1908: 48] velencei hatás alatt létrejött új képzésnek nyilvánította).

(vegliai) *turta* (REW no. 8802: „vier aneinander hängende kleine Brote”, Bartoli 1906: 258: „quattro pani insieme”) alakot is, amelyik egy *tōrta* formára vezethető vissza (REW no. 8802 „Torte”).¹⁹ További példa lehet szóvégi zárt szótagban a vegliai *luk* a latin *illōc* folytatásaképpen (vö. REW no. 4270 „da”, „dort”).²⁰

Rátérve a zárt szótagbéli rövid *u* dalmát fejleményére, erre azért az *ō*-nál több biztos példával rendelkezünk. A Hadlich (1965: 72) által említett példák közül a REW alapján megállja a helyét a *buka* < *bucca* (REW n. 1357 „Mund”)²¹ és a *kapul* < *cēpūlla* (REW n. 1820 „Zwiebel”), amihez hozzá vehetjük még a Bartoli (1906: 335) által említett és a REW által jóváhagyott vegliai *ultra* < *ūltra* (REW n. 9038 „jenseits”, „über hinaus”), *pulvro* < *pūlvis*, *pūlvere(m)* (REW n. 6842 „Staub”) és *trufo* < *trūblium* (REW n. 8940 „Napf”) megfeleléseket is.²²

Mindent egybevetve a zárt szótagbéli *ō* és *ū* fúziója (> *o* > vegl. *u*) mellett több érv szól, mint ellene, hiszen nem érvényes többé Rosenkranz (1955: 274) megfogalmazása: „Belege für altes gedecktes geschlossenenes *o* fehlen”, minthogy két vagy akár három valószínű példa is hozható rá: a vegliai *surko* és *turta*, illetve *luk*. Így nagy valószínűséggel érvényes Windisch (1998: 918) ábrája a dalmát magánhangzó-rendszer nyugati, szimmetrikus típusú fejlődéséről, az általa Hadlich-től átvett *furma* < *fōrma* bizonytalan eredetű példa (valószínűleg szellemszó) kizárólagos idézése ellenére is.

¹⁹ Ez nem rokon a REW no. 8809. *tōrtus* „gedreht” alakjával, amelynek újlatin/román folytatásai nyílt *o*-ra mutatnak vissza (a latin *ō* folytatásaképpen), mert a dalmát *turta* és más újlatin/román megfelelői zárt *o*-ra vezethetők vissza, ami csak egy latin hosszú *ō* folytatása lehet (vö. REW no. 8802 megjegyzése). Bartoli (1906: II, 335) ezt a *turta*-t még az *ū* folytatásainak példái között említette az *ultra* és a *buka* társaságában.

²⁰ Bartoli (1906: II, 418) ezt még az ILLAC folytatásának vette. Még egy további lehetséges példaként szóba jöhetne a latin *mō(n)strāre* esetleges dalmát folytatása, de a hagyományozott dalmát variánsok nem egyértelműek a helyzet megítélésére, ti. vegl. *mōstrua* = ol. *mostra*, l. Bartoli (1906: II, 5, 206), vegl. *mūestra* = ol. *mostra* (*tu*), l. Bartoli (1906: II, 167, 207), és vegl. *mūstruót* = ol. *mostrato*, l. Bartoli (1906: II, 163, 207); így, bár a DÉRom hozza a *mostrua* alakot (egy abból kikövetkeztethető *mostrūr* « *montrer* » infinitívusszal együtt) a megfelelő lemma alatt (**’* *mostr*-a- / ~ **’* *moss*-a- /), de indoklás nélkül, így a REW no. 5666 *mō(n)strāre* „zeigen” szócikkének eljárását követve jobb ezeket a nem egyértelműen megítélhető szavakat egyelőre kihagyni jelen érvelésből.

²¹ Bár Muljačić (1993=2000: 378) szerint a *buka* velencei kölcsönszó („*Bucca* ergab allerdings *buka* statt des zu erwartenden vegl. **baka*. Es handelte sich um ein Lehnwort aus dem Venezianischen”). Vegliai **baka* fejlemény azonban kizárható a zárt szótagi latin *ū* > vegliai *u* megfelelés biztos példái miatt.

²² Bartoli (1906: II, 53) szerint a *trufo* változata „auch *truflo*, unsicher”.

3. A latin helyzet

Így viszont már csak azt kell eldönteni, hogy a dalmát románban vagy esetleg annak előzményében, azaz a kései dalmáciai latinban a zárt szótagbeli \bar{o} és \bar{u} fúziója kései, másodlagos fejleményként jelentkezett-e, ahogy ezt Loporcaro feltételezi, mondván, hogy „egy későbbi, »közös román« [értsd: nyugati, szimmetrikus típusú A.B.] magánhangzórendszerű réteget lehet kikövetkeztetni a dalmát nyelvre, mivel a szlávba és albánba került dalmát kölcsönszavak mind az \bar{O} és \bar{U} közös folytatását ($> /o/ > /u/$) mutatják, amely eltérő volt az \bar{U} folytatásától ($> /y/$).” (Loporcaro 2011: 691, n. 13). Ha ez így lenne, azaz a korai dalmátban az \bar{o} és \bar{u} zárt szótagban még nem fuzionált volna, ahogy Loporcaro feltételezi, akkor a kései dalmáciai latinban ennek megfelelően egy olyan magánhangzó-rendszert kellene találnunk, amely az \bar{o} és \bar{u} esetén nyílt szótagban fúziót mutat, zárt szótag esetén viszont nem. Így (főképp a kései) feliratokon O/V betűkeverést csak nyílt szótagban volna szabad találnunk, zárt szótagban nem vagy csak elszörtan.

Természetesen Loporcaro megpróbálta megtalálni az általa a (korai) dalmátra feltételezett részlegesen aszimmetrikus rendszer előzményét a dalmáciai latinban, és ehhez Herman 1971-es tanulmányát hívta segítségül, amire így hivatkozik (Loporcaro 2011: 691, n. 15): „Ami Dalmáciát illeti, Herman eredményei (1971: 139–43) azt mutatják, hogy az $\langle o/u \rangle$ tévesztések, bár nem olyan gyakoriak, mint az $\langle e/i \rangle$ tévesztések (mint ahogy a szomszédos Venetóban), ugyanakkor mégsem hiányoznak teljesen (ellentétben Daciával): ez egybevág a Dalmácia kihalt román változataiból kirajzolódó összetett képpel.”²³ Ez így első látásra alátámasztani tűnik Loporcaro elképzelését, azonban a Hermanra történő hivatkozásával az a probléma, hogy a hivatkozott részben Herman (1971: 139–43) a keresztény korszak előtti, pogány kori, azaz kora császárkori (nagyjából 1–3. századi) viszonyokkal foglalkozik. Itt valóban megállapítja Herman, hogy Dalmatia némileg elmaradt Venetia et Histria (Regio X) területétől az O/V keverések terén, hiszen míg az észak-itáliai tartomány 0,59-es arányt mutat fel (37 O/V : 63 E/I = 0,59), addig Dalmatia ennek kb. csak a felét, 0,27-es arányt (24 O/V : 89 E/I = 0,27). A hivatkozott hely folytatásában azonban Herman a keresztény korszak (nagyjából a 4–6. század)²⁴ rövid leírásával is foglalkozik (1971: 144–5). Ebből a

²³ Loporcaro (2011: 691, 15. j.): „As for Dalmatia, Herman’s results (1971:139–43) show that the $\langle o/u \rangle$ confusions, although not so frequent as $\langle e/i \rangle$ (as is the case in neighbouring Veneto), are not absent either (unlike in Dacia): this squares with the complex picture from the extinct Romance varieties of Dalmatia.” L. még Loporcaro (2015: 54): „Moving eastwards, Dalmatia shows also $\langle o/u \rangle$ confusions, although not so frequent as $\langle e/i \rangle$ (Herman 1971: 139–43).”

²⁴ Vö. Herman (1971=1990: 144): „les exemples tirés d’inscriptions chrétiennes sont assez nombreux pour permettre un recouplement chronologique au stade du Ve siècle environ”.

Loporcaro által figyelembe nem vett részből viszont kiderül, hogy Dalmácia a keresztény korszakra már felzárkózott Észak-Itáliához az O/V keverések terén: hiszen a két Herman által vizsgált észak-itáliai tartomány közül Transpadana (Regio XI) 0,5-ös arányt (53 O/V : 105 E/I = 0,5), Venetia et Histria (Regio X) pedig 0,41-es arányt mutat fel (53 O/V : 130 E/I = 0,41), és ez utóbbival lényegében megegyezik Dalmatia 0,43-as aránya (30 O/V : 70 E/I = 0,43).²⁵ Herman adatai és elemzése tükrében Dalmácia tehát a kései, keresztény korszakban egyáltalán nem volt elmaradva Észak-Itáliától, főképp nem Venetia et Histriától, hanem éppen hogy teljesen felzárkózott hozzá az O/V keverések terén, így Loporcaro (kora?) dalmátra feltételezett aszimmetrikus magánhangzó-rendszerének Hermannál megtalálni vélt latin előzményei elenyészni látszanak.

Ha megnézzük ezek után az LLDB (a Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa, <http://lldb.elte.hu/>) vonatkozó adatait is, akkor azt láthatjuk, hogy azok alátámasztják Herman leírását,²⁶ sőt még árnyalják és egészítik is a Herman-féle képet részletesebb és pontosabb kronológiai tagolásuk és egzaktabb nyelvi értelmezési kritériumaik²⁷ révén (1. táblázat). A keresztény korszak LLDB-ben könnyen realizálható kettéosztása egy 4–5. és egy 6–7. századi periódusra, amit az LLDB fejlett kereső modulja lehetővé tesz, láthatóvá teszi a diakrón fejlődést az időszakban, és megmutatja Dalmácia valós helyét az *o-u*

²⁵ Az *o-u* és *e-i* fúziók egymáshoz képesti arányának értékelésekor Herman a 0,5-ös viszonyítási számot használta, ami azt jelzi, hogy adattárában az O/V tévesztések száma megközelítőleg a fele volt az E/I tévesztéseknek. Ez a 0,5-ös szám azt is jelzi, hogy a két változás többé-kevésbé egy időben és azonos intenzitással ment végbe, mivel a latin nyelvben az *e-i* hangok száma megközelítőleg a duplája az *o-u* hangoknak. Következésképpen a 0,5-nél lényegesen kisebb számérték azt jelzi, hogy az elől képzett magánhangzók (*e-i*) fúziója egy adott területen előrehaladottabb volt, mint a hátul képzett magánhangzóké (*o-u*), más szóval, hogy a hátul képzett magánhangzók fúziója még csak épphogy elkezdődött vagy elmaradott volt az elől képzett magánhangzók fúziójához képest.

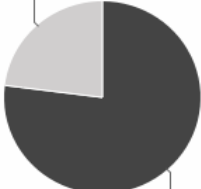
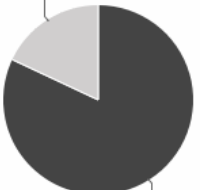

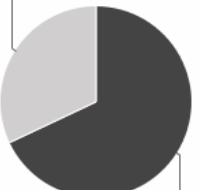
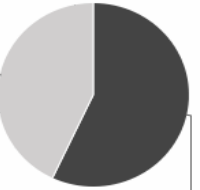
²⁶ Amely alapvetően Skok (1915) és Zamboni (1965–66) adatai alapján készült.

²⁷ Az O/V konfúzió tekintetében csak az újlatin fejlődés szempontjából releváns keveréseket vettük tekintetbe, tehát ezeket a kódokat (észak-itáliai példákkal szemlélítve a változást): ($\bar{e} \bar{i} > e$) $\acute{e} > I$, AVRILIVS = *Aurelius* (LLDB-135561, CIL 5, 8726, 1), $\acute{i} > E$, VEDVA = *vidua* (LLDB-129678, AE 1985, 443, 3); ($\bar{o} \bar{u} > o$) $\acute{o} > V$, OCTV|BR = *Octobres* (LLDB-21028, CIL 5, 3897, 8-9), $\acute{u} > O$, ALOMNVS = *alumnus* (LLDB-11894, AE 1987, 430, 12); ($\bar{e} \bar{e} \bar{i} > e$) $e > I$, FICIERVNT = *fecerunt* (LLDB-12030, InscrIt 10, 2, 67, 4), $e > I$, SIVER = *Severus* (LLDB-124376, AE 2007, 618, 2), $\acute{i} > E$, VIXET = *vixit* (LLDB-90749, ICI 16, 185, 6), ($\bar{o} \bar{o} \bar{u} > o$) $\acute{o} > V$, SACERDVS = *sacerdos* (LLDB-21029, InscrIt 10, 2, 81, 2), $\acute{o} > V$, RVSARVM = *rosarum* (LLDB-135531, CIL 5, 2046, 6), $\acute{u} > O$, FAMOLA = *famula* (LLDB-59583, CIL 5, 5419, 3); ezeket a kódokat pedig nem vettük figyelembe: $\acute{e} > I$ (ARGINTI = *argenti*, LLDB-124711, AE 1890, 144, 4), $\acute{o} > V$ (MAVVRTI = *Mavorti*, LLDB-21922, CIL 5, 6742, 17), $\acute{i} > E$ (EDVS = *Idus*, LLDB-74202, ICI 14, 10, II 4), $\acute{u} > O$ (INMONES = *immunis*, LLDB-12585, InscrAq 3, , 3393, 3), $\acute{i} > E$ (ERENE = *Irene*, LLDB-12828, CIL 5, 1674, 2), $\acute{u} > O$ (FRONITI = *fruniti*, LLDB-12199, InscrAq 3, 3129, 6). A hivatkozott feliratos gyűjtemények rövidítéseinek feloldását l. http://lldb.elte.hu/admin/abbrev_bibl.php.

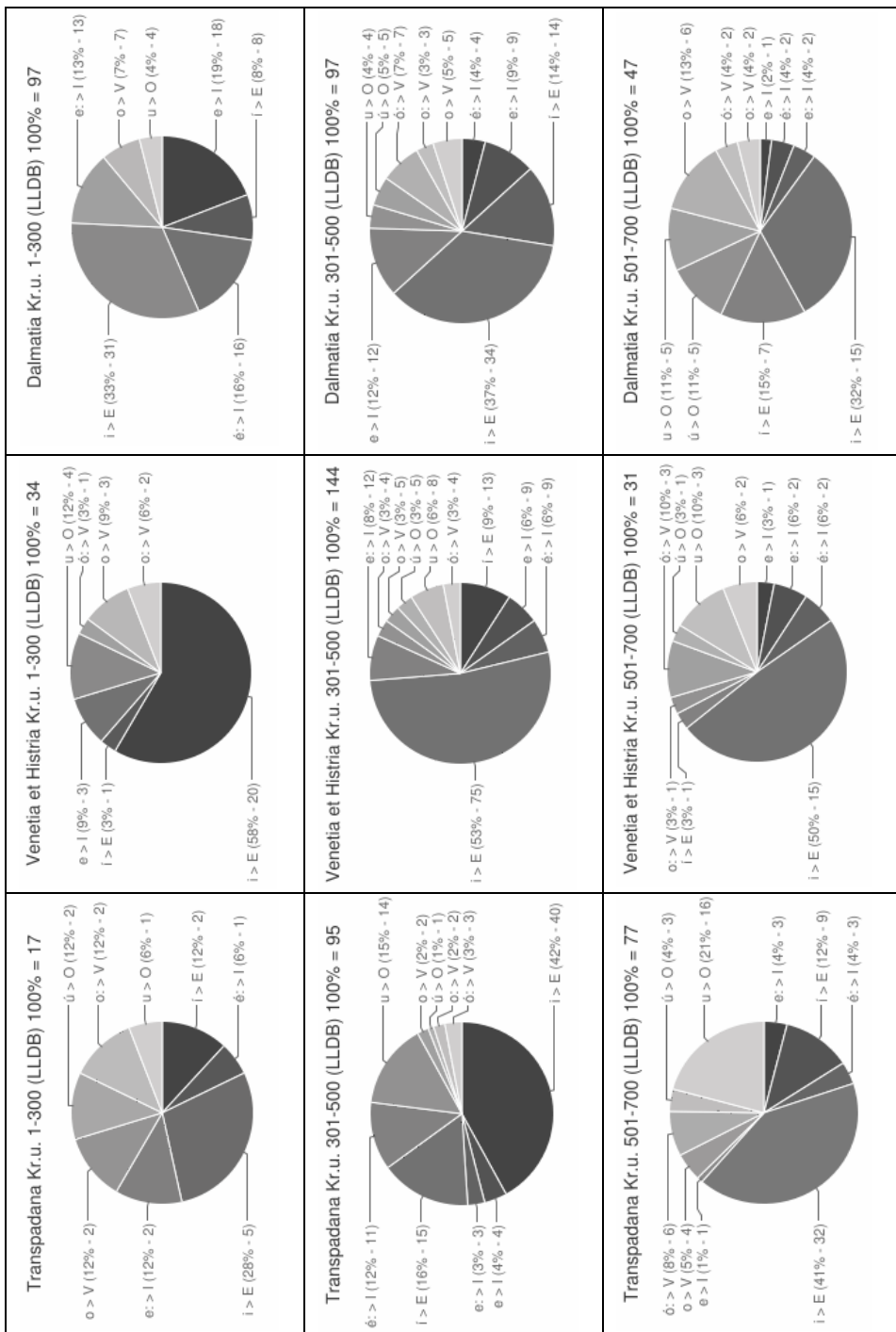
fúzió tekintetében. Az 1. táblázat a Herman által tárgyalt két észak-itáliai tartomány és Dalmácia csak fonológiai háttérű E/I és O/V keveréseinek fúziótípusonként összesített megoszlását tartalmazza, a morfoszintaktikai és egyéb, nem fonológiai háttérű (pl. archaizáló) adatok kizárásával.²⁸ Az egyes (változási altípusoknak megfelelő) LLDB-kódok szerinti megoszlást pedig a 2. táblázat mutatja – ezzel azonban itt nem foglalkozunk, mert csak az 1. táblázat háttéradatait mutatja.

Az LLDB adatai alapján is jól látszik, hogy az O/V keverések tekintetében a korai korszakban, tehát az 1–3. században a 0,13-as arányszámú Dalmácia (11 O/V : 86 E/I = 0,13) jelentős lemaradásban volt a 0,42-es arányszámú Venetia et Histriához (10 O/V : 24 E/I = 0,42) és a 0,7-es arányszámú Transpadanához (7 O/V : 10 E/I = 0,7) képest. A transpadanai adatszám alacsony volta (17) ugyan kétségeket ébreszthet, de a Venetia et Histria-i adatszám (34) már elegendőnek tűnik a 97 adattal jól jellemezhető dalmatiai viszonyok megítéléséhez. A későbbi korszakbeli, tehát a 4–5. századi adatok már jól mutatják azt, amit lényegében Herman is megállapított: Dalmácia (24 O/V : 73 E/I = 0,33) felzárkózott az O/V keverések tekintetében a két észak-itáliai tartományhoz, hiszen a 0,33-as arányszámú Dalmácia a 0,3-as arányszámú Transpadanával (22 O/V : 73 E/I = 0,3) lényegében azonos arányszámmal rendelkezik, a 0,22-es arányszámú Venetia et Histriát (26 O/V : 118 E/I = 0,22) pedig meg is előzte. Szinte ugyanezt állapíthatjuk meg a legkésőbbi, 6–7. századi periódus esetében is, amely korszak adatainak túlnyomó többsége a 6. századból származik: az O/V keverések tekintetében a 0,74-es arányszámú Dalmácia (20 O/V : 27 E/I = 0,74) megelőzte nemcsak a 0,48-as arányszámú Venetia et Histriát (10 O/V : 21 E/I = 0,48), hanem a 0,6-os arányszámú Transpadanát is (29 O/V : 48 E/I = 0,6). Ez itt persze annyit jelent, hogy Dalmáciában az *o-u* fúziók azért zajlottak intenzívebben, mint az *e-i* fúziók, hogy elérjék az egyensúlyi helyzetet, amit a 0,5-ös szám jelez, amikor mindkét fúzió azonos intenzitással zajlik, illetve zajlott le. A legkésőbbi korszakban Venetia et Histria ezt az egyensúlyi helyzetet lényegében már elérte (0,48), Transpadana igen közel került hozzá (0,6), Dalmatia pedig megközelítette (0,74), és feltehetőleg a 7. században, amikor is már alig vannak felírt adatok, el is érte azt. Így nagy valószínűséggel a nyugati típusú magánhangzó-rendszer Dalmáciában a 7. századra kialakulhatott.

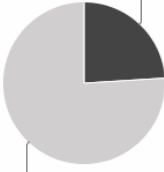
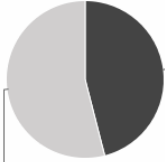
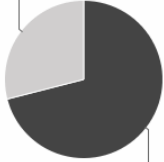

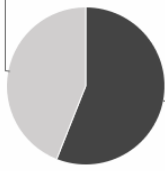
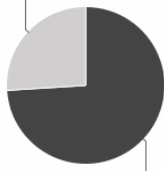
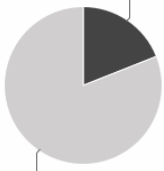
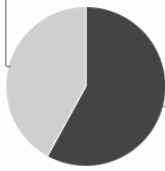
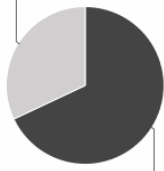
²⁸ Így ilyen kettős kódolású jelenségek lettek kizárva: LLDB-11843: *o* : > V / decl. IV pro II, VIXIT ANNVS XL = *vixit annos* XL (CIL 5, 1628, 3), LLDB-12273: *i* > E / -ET pro -it (in 3. pers. praes. impf. verborum), REQUIESCET = *requiescit* (CIL 5, 8591, 1), LLDB-11758: *u* > O / archaismus, VIVOS = *vivus* (CIL 5, 908, 7), LLDB-57010: *o* : > V / -m > \emptyset és DEPOSITA VNDE|CIMV KAL = *deposita undecimo / undecimum Kalendas* (CIL 5, 5193, 1-2).

<p>Transpadana Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 17</p> <p>E/I (59% - 10) O/V (41% - 7)</p> <p>77 O/V : 10 E/I = 0.7</p>	<p>Venetia et Histria Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 34</p> <p>E/I (71% - 24) O/V (29% - 10)</p> <p>10 O/V : 24 E/I = 0.42</p>	<p>Dalmatia Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 97</p> <p>E/I (89% - 86) O/V (11% - 11)</p> <p>11 O/V : 86 E/I = 0.13</p>
<p>Transpadana Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 95</p> <p>E/I (77% - 73) O/V (23% - 22)</p> <p>22 O/V : 73 E/I = 0.3</p>	<p>Venetia et Histria Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 144</p> <p>E/I (82% - 118) O/V (18% - 26)</p> <p>26 O/V : 118 E/I = 0.22</p>	<p>Dalmatia Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 97</p> <p>E/I (75% - 73) O/V (25% - 24)</p> <p>24 O/V : 73 E/I = 0.33</p>
<p>Transpadana Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 77</p> <p>E/I (62% - 48) O/V (38% - 29)</p> <p>29 O/V : 48 E/I = 0.6</p>	<p>Venetia et Histria Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 31</p> <p>E/I (68% - 21) O/V (32% - 10)</p> <p>10 O/V : 21 E/I = 0.48</p>	<p>Dalmatia Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 47</p> <p>E/I (57% - 27) O/V (43% - 20)</p> <p>20 O/V : 27 E/I = 0.74</p>

1. táblázat. A két észak-itáliai tartomány és Dalmácia E/I és O/V keveréseinek fűzőtípusonként összesített, korszakok szerinti megoszlása

2. táblázat. Az E/I és O/V keveréseinek egyes (változási altípusokat tükröző) LLDB-kódoknak megfelelő, korszakok szerinti megoszlása

<p>Dalmátia Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 397</p> <p>Vokalizmus (76% - 300)</p> <p>E/í és OV (24% - 97)</p>	<p>Dalmátia Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 213</p> <p>Vokalizmus (54% - 116)</p> <p>E/í és OV (46% - 97)</p>	<p>Dalmátia Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 66</p> <p>Vokalizmus (29% - 19)</p> <p>E/í és OV (71% - 47)</p>
<p>Venetia et Histria Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 136</p> <p>Vokalizmus (75% - 102)</p> <p>E/í és OV (25% - 34)</p>	<p>Venetia et Histria Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 255</p> <p>Vokalizmus (44% - 111)</p> <p>E/í és OV (56% - 144)</p>	<p>Venetia et Histria Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 41</p> <p>Vokalizmus (26% - 11)</p> <p>E/í és OV (74% - 31)</p>
<p>Transpadana Kr.u. 1-300 (LLDB) 100% = 91</p> <p>Vokalizmus (81% - 74)</p> <p>E/í és OV (19% - 17)</p>	<p>Transpadana Kr.u. 301-500 (LLDB) 100% = 165</p> <p>Vokalizmus (42% - 70)</p> <p>E/í és OV (58% - 95)</p>	<p>Transpadana Kr.u. 501-700 (LLDB) 100% = 113</p> <p>Vokalizmus (32% - 36)</p> <p>E/í és OV (68% - 77)</p>

3. táblázat. Az összesített magánhangzó-fűziós arányok korszakok szerinti egybevetése az összes magánhangzórendszeri adaton belül

Hogy Dalmácia mennyire együtt mozog és fejlődik a két észak-itáliai tartomány-nyal, azt jól mutatja a magánhangzó-fúziók összesített arányainak egybevetése az összes magánhangzó-rendszeri adaton belül (vö. 3. táblázat). Dalmácia a legkésőbbi (6–7. századi) korszakban szinte ugyanolyan (3%-os eltéréssel) összesített magánhangzó-fúziós arányszámmal rendelkezik (71%), mint Venetia et Histria (74%) és Transpadana (68%). Herman adataiból és az LLDB kontrollvizsgálatából tehát az látszik, hogy a magánhangzó-fúziók tekintetében Dalmácia teljesen úgy viselkedett a kései és a legkésőbbi, azaz a keresztény korszakban, mint a két észak-itáliai tartomány.

Ezzel azonban még nem ért véget a vizsgálat, mert szótagszerkezet szerint is meg kell vizsgálni a dalmáciai latin anyagot, hogy zárt szótagban is kimutatható-e az O/V keverés a kései, keresztény korszakban. Tudniillik, ha Loporcarónak igaza lenne, és valóban „egy későbbi, »közös román« [értsd: nyugati, szimmetrikus típusú A.B.] magánhangzó-rendszerű réteget lehet kikövetkeztetni a dalmát nyelvre” (Loporcaro 2011: 691, 13. j.), akkor a dalmáciai latinban ennek megfelelően egy olyan magánhangzó-rendszert kellene találnunk, amely az *ō* és *ū* esetén nyílt szótagban fúziót mutat, zárt szótag esetén viszont nem. Ebben az esetben a feliratokon, főképp a kései feliratokon O és V betűkeverést csak nyílt szótagban volna szabad találnunk, zárt szótagban nem vagy csak elvétve. Herman 1971-es tanulmánya azonban nem vizsgálta az O/V keveréseket szótagszerkezetre tekintettel (mivel nem ez volt vizsgálata célja), így adatai a kérdés eldöntésében nem használhatók fel. Egy ilyen vizsgálathoz elsősorban Omeltchenko 1977-es monográfiájának adatait kellett volna figyelembe venni, aki szótagszerkezet szerint is vizsgálta az ILCV (*Inscriptiones Latinae Christianae Veteres*) válogatott keresztény feliratokat közlő korpusza alapján a dalmáciai keresztény feliratokban fellelhető O/V keveréseket. Elemzésének eredményét összefoglaló jelleggel tartalmazza a 4. táblázat.

Mint látható belőle, zárt szótagi O/V keverésre több (16) példa található a 4–6. századi Dalmáciában, mint nyílt szótagi keverésre (12), így érthető, hogy Omeltchenko (1977: 119) le is vonta az ebből adódó egyértelmű következtetést, hogy a dalmáciai latin az itáliai minőségi rendszerhez, azaz a nyugati, szimmetrikus típusú rendszerhez tartozik („Dalmatian Latin belongs to the Italic qualitative system”).

	Hangsúlyos szótag			Hangsúlytalan szótag						összesen	
	/ō/ > u	/ū/ > o	össz.	/ō/ > u		/ō/ > u		/ū/ > o			össz.
Nyílt szótag	6	0	6	SzK: 2 HsE: 0 HsU: 1 SzV: 0	3	SzK: 1 HsE: 0 HsU: 0 SzV: 0	1	SzK: 0 HsE: 0 HsU: 2 SzV: 0	2	6	12
Zárt szótag	0	7	7	SzK: 3 HsE: 0 HsU: 0 SzV: 0	3	SzK: 4 HsE: 0 HsU: 0 SzV: 0	4	SzK: 0 HsE: 2 HsU: 0 SzV: 0	2	9	16

4. táblázat. Dalmatia 4–6. századi magánhangzó-fúziós adatai
Omeltchenko (1977: 119–318) alapján²⁹

Omeltchenko adatait és az abból levont következtetését az LLDB (Császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisa) anyagának elemzése is megerősíti, sőt ki is egészíti, finomítja (vö. 5. táblázat). Egyrészt a keresztény kor előtti, 1–3. századi anyag bevonása rávilágít, hogy az *o-u* fúzió Dalmáciában a hangsúlytalan szótagban jelent meg először, és ott is elsősorban zárt szótagban (9 példa 2-vel szemben). Ekkoriban a hangsúlyos szótag még érintetlen a fúziótól (0 példa). A későbbi, 4–5. századi periódusban az *o-u* fúzió kiterjed a hangsúlyos szótagra is, ahol matematikailag azonos arányban jelentkezik hangsúlyos és hangsúlytalan szótagban (50%-50%, azaz 12-12 példa). Ez az azonos arány azonban azt jelenti, hogy a hangsúlyos szótag ekkoriban jóval kitettebb volt a fúzióknak, mint a hangsúlytalan, hiszen általában a latin nyelvben a magánhangzóknak csak 37%-a fordul elő hangsúlyos szótagban, 63%-a pedig hangsúlytalan szótagban.³⁰ A fúzió ugyanakkor matematikailag azonos arányban jelentkezik zárt és nyílt szótagban is (12-12 példa). Ez az azonos arány azonban azt jelenti, hogy a zárt szótag ekkoriban kissé kitettebb volt a fúzióknak, mint a nyílt szótag, hiszen általában a latin nyelvben a nyílt és zárt szótagok aránya körülbelül 53% : 47% volt.³¹ A legkésőbbi, 6–7. századi korszakban a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok közötti megoszlás kiegyenlítődik, amennyiben lényegében megfelel az elvárt megoszlásnak (7 és 13 példa, azaz 35% és 65%). A zárt szótagok azonban ekkoriban még a későbbi (4–5. századi) korszaknál is jobban érintettek voltak a fúziótól, mint a

²⁹ Rövidítések feloldása: SzK = szókezdő helyzetben; HsE = hangsúlyos szótag előtti, nem szókezdő helyzetben; HsU = hangsúlyos szótag utáni, de nem szóvégi helyzetben; SzV = szóvégi helyzetben, de nem morfológiai végződésben (ez eredetiben: Ini. = Initial position; Int. = intertonic position; Pos. = posttonic position; Fin. = word-final, non-morphological position). A magánhangzók jelelése a 4. táblázatban Omeltchenko (1977), az 5. táblázatban az LLDB gyakorlata szerint történik.

³⁰ Vö. Herman (1968=1990: 197) 5. j., egész pontosan 37.2% : 62.8%.

³¹ Vö. Kiss (1972: 14), egész pontosan 53.1 : 46.9.

nyílt szótagok (8 és 12 példa, tehát 40% és 60%), hiszen a 60%-os zárt szótagi fúziós érintettségi arány jóval magasabb, mint a zárt szótagok 47%-os általános előfordulási aránya a latin nyelvben. Az 5. táblázat adatai tehát jól mutatják, hogy a kései keresztény korszakban a zárt szótagi *o-u* fúzió idővel mind intenzívebbé vált a dalmáciai latinságban.

Látható, hogy az *o-u* fúzió kezdetektől fogva jelen volt zárt szótagban is, így elvethető Loporcaro főntebb idézett elképzelése, miszerint „egy későbbi, »közös román« [azaz nyugati, szimmetrikus típusú] magánhangzó-rendszerű réteget lehet kikövetkeztetni a dalmát nyelvre”. Ennek feltételezésére semmi szükség, hiszen a dalmáciai latin nyelv a keresztény korszak kezdetétől fogva nem a keleti aszimmetrikus, hanem a nyugati, szimmetrikus román rendszer szerint fejlődött.

Dalmatia 1–3. századi magánhangzó-fúziós adatai az LLDB alapján								
	Hangsúlyos szótag			Hangsúlytalan szótag				
	ó: > V	ú > O	össz.	o > V	o: > V	u > O	össz.	összesen
Nyílt szótag	0	0	0	0	0	2 ³²	2	<u>2</u>
Zárt szótag	0	0	0	7 ³³	0	2 ³⁴	9	<u>9</u>
Dalmatia 4–5. századi magánhangzó-fúziós adatai az LLDB alapján								
	Hangsúlyos szótag			Hangsúlytalan szótag				
	ó: > V	ú > O	össz.	o > V	o: > V	u > O	össz.	összesen
Nyílt szótag	5 ³⁵	0	5	1 ³⁶	2 ³⁷	4 ³⁸	7	<u>12</u>

³² LLDB-30502: u > O, ANNOPO| = *annorum*, CIL 3, 2225, 10, LLDB-33113: u > O, APOL|EI = *Apuleius*, CIL 3, 8667, 2-3.

³³ LLDB-15550: o > V, MVNTAN|I = *Montani*, ILJug 1, 235, 3-4, LLDB-29419: o > V, CONSVBRINO = *consobrino*, CIL 3, 1931, 5, LLDB-29779: o > V / litterae perperam incisae, QVELIE = *Coeliae*, CIL 3, 2046, 1, LLDB-32065: o > V, [D]VLCENO = *Dolicheno*, CIL 3, 2758, 2, LLDB-35849: o > V, MVNTANA = *Montana*, CIL 3, 2397, 1, LLDB-35850: o > V, MVNTANA = *Montana*, CIL 3, 2624, 4, LLDB-135599: o > V, CONS|VBRINO = *consobrino*, CIL 3, 8465, 3.

³⁴ LLDB-33158: u > O, LATRONEBOS = *latronibus*, CIL 3, 8830, 4, LLDB-135596: u > O, IOVENTIA = *Iuventia*, CIL 3, 8732, 4.

³⁵ LLDB-10907: ó: > V, PVNERE = *ponere*, ILJug 3, 2409, 5, LLDB-14192: ó: > V,] PVN|ERE = *ponere*, ILJug 3, 2511, 2, LLDB-14366: ó: > V, PISTVRI = *pistori*, ILJug 3, 2663, 1, LLDB-135609: ó: > V, DIVNAN = *Ionas*, CIL 3, 10190, I 1, LLDB-135610: ó: > V, VICTVRI = *Victorii*, CIL 3, 9516, Dalmatia, Salona, AD 431.

³⁶ LLDB-9446: o > V, CORPVRA = *corpora*, ILJug 3, 2375, 4.

³⁷ LLDB-224: o: > V, RVMANVS = *Romanus*, ILJug 1, 112, 5, 5, LLDB-9450: o: > V, PVREREMV| = *poneremus*, ILJug 3, 2375, 7.

³⁸ LLDB-242: u > O, DOCEN = *ducenarius*, ILJug 1, 126, 8, 8, LLDB-9310: u > O, CONSOL|ATVM = *consulatum*, ILJug 3, 2250, 3, LLDB-9401: u > O, MARTORES = *martyris* (*marturis*), ILJug 3, 2360, 3, LLDB-20442: u > O, TETO|LVM = *titulum*, Salona 2, 697, 3.

Zárt szótag	2 ³⁹	5 ⁴⁰	7	4 ⁴¹	1 ⁴²	0	5	<u>12</u>
Dalmatia 6–7. századi magánhangzó-fúziós adatai az LLDB alapján								
	Hangsúlyos szótag			Hangsúlytalan szótag				
	ó: > V	ú > O	össz.	o > V	o: > V	u > O	össz.	összesen
Nyílt szótag	2 ⁴³	0	2	3 ⁴⁴	1 ⁴⁵	2 ⁴⁶	6	<u>8</u>
Zárt szótag	0	5 ⁴⁷	5	1 ⁴⁸	3 ⁴⁹	3 ⁵⁰	7	<u>12</u>

5. táblázat. Dalmatia 1–7. századi magánhangzó-fúziós adatai az LLDB alapján

³⁹ LLDB-14386: ó: > V, OCTV = *Octobres*, ILJug 3, 2698, 2, LLDB-135612: ó: > V, VRNAT = *ornat*, CIL 3, 9634, 5.

⁴⁰ LLDB-5292: ú > O, QVORE|RE = *currere*, CIL 3, 10190, IV 4-5, LLDB-5370: ú > O, PERQ|VODSET = *percussit*, CIL 3, 10190, IV 1-2, IV 1-2, LLDB-10863: ú > O, OXCOR = *uxor*, ILJug 3, 2397, 2, LLDB-10899: ú > O, OXOR = *uxor*, ILJug 3, 2409, 2, LLDB-20187: ú > O, ALONNVS = *alumnus*, Salona 2, 384, 5.

⁴¹ LLDB-9437: o > V, CVNPARABID = *comparavit*, ILJug 3, 2375, 2, LLDB-10869: o > V, V[RDI]NAVI = *ordinavi*, ILJug 3, 2402, 2, LLDB-10901: o > V, VRDENAVERVNT = *ordinaverunt*, ILJug 3, 2409, 3, LLDB-18944: o > V, CVMPA[RAV = *comparavi / comparavit*, Salona 1, 300, 4.

⁴² LLDB-9224: o: > V, DENVS = *denos*, ILJug 3, 2129, 2.

⁴³ LLDB-14223: ó: > V, DEFENSURI [= *defensori*, ILJug 3, 2541, 2. LLDB-18709: ó: > V, SARTURI = *sartoris*, ILJug 3, 2547, 1.

⁴⁴ LLDB-14152: o > V, IVVINVS = *Iovinus*, ILJug 3, 2481, 1, LLDB-14249: o > V, PVTITA = *potita*, ILJug 3, 2558, II 4, LLDB-14520: o > V / commutationes vocalium variae, NVOCERES = *noceres*, ILJug 3, 2792, 12.

⁴⁵ LLDB-20315: o: > V, VICTVRINI = *Victorini*, Salona 2, 472, 1.

⁴⁶ LLDB-24: u > O, TVMOLVM = *tumulum*, Salona 1, 96, 11, LLDB-18693: u > O, CONIOGI = *coniugis*, Salona 1, 262, 2.

⁴⁷ LLDB-14506: ú > O, DENONTIO = *denuntio*, ILJug 3, 2792, 3, LLDB-14527: ú > O / u > O, VBICONQVA = *ubicumque*, ILJug 3, 2792, 14, LLDB-14534: ú > O, CORRET = *currit*, ILJug 3, 2792, 21, LLDB-14538: ú > O / u > O, VBI|CONQVA = *ubicumque*, ILJug 3, 2792, 21-22, LLDB-14540: ú > O, DENONTIO = *denuntio*, ILJug 3, 2792, 23 = CIL 3, 13352, 23.

⁴⁸ LLDB-18336: o > V, PECCATVR = *peccator*, Salona 1, 96, 2.

⁴⁹ LLDB-14153: o: > V / o > V, VST[I]ARIVS = *ostiarus*, ILJug 3, 2481, 1, LLDB-14271: o: > V, AD MEDIANVS | MARTVRES = *ad medianos martyres*, ILJug 3, 2566, , LLDB-18705: o: > V / o > V, VSTEARI = *ostiarum*, Salona 1, 271, 3.

⁵⁰ LLDB-9332: u > O, DOMOS SC = *domus sancti*, ILJug 3, 2275, LLDB-14507: u > O, INMON|DISSIME = *immundissime*, ILJug 3, 2792, 3-4, LLDB-14522: u > O, INMONDISSIME = *immundissime*, ILJug 3, 2792, 13.

4. Összegzés

Konklúzióként meg lehet tehát fogalmazni, hogy a töredékesen ismert és a 19. század végére kihalt dalmát nyelv a magánhangzó-fúziók szempontjából nem a keleti típushoz tartozott, annak egy változataként, hanem egyértelműen a nyugati, közösnek is nevezett típushoz sorolható. Erre mutat egyrészt a vonatkozó szűkös dalmát szókészlet újraelemzése, amely rávilágított a zárt szótagbeli *ō* és *ū* egységes dalmát (azaz vegliai) *u* folytatására, és így a dalmát előzményében e hangok *o*-ba történő fúziójára. Másrészt ugyanerre mutat a dalmáciai kései latin feliratos anyag elemzése is, amely egyértelműen igazolja e fúzió jelenlétét zárt szótagban is, még az elvártnál is nagyobb arányban. Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy a keleti vagy aszimmetrikus típus feltételezett, részlegesen aszimmetrikusnak nevezhető altípusa, amelyben a hátul képzett releváns magánhangzók csak nyílt szótagban fuzionáltak volna, zárt szótagban azonban nem, egész egyszerűen nem létezett.

Hivatkozások

- Adamik, Béla 2020. The transformation of the vowel system in African Latin with a focus on vowel mergers as evidenced in inscriptions and the problem of the dialectal positioning of Roman Africa. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 56: 9–25.
- Adamik, Béla (közlésre elfogadva). The dialectological situation of the Latin language in late Italy before and in the Langobard period as evidenced in inscriptions: The phonological aspect. In: D’Argenio, Elisa et al. (szerk.): *Lingue, scritture e società nell’Italia longobarda. Un percorso di sociolinguistica storica*. Federico II University Press. Napoli.
- Bartoli, Matteo Giulio 1906. *Das Dalmatische. Altromanische Sprachreste von Veglia bis Ragusa und ihre Stellung in der Apennino-balkanischen Romania. I Einleitung und Ethnographie Illyriens; II Glossare und Texte - Grammatik und Lexikon*. Alfred Hölder. Wien.
- Bartoli, Matteo Giulio 1908. Riflessi slavi di vocali labiali romane e romanze, greche e germaniche. In: *Jagić-Festschrift. Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Weidmannsche Buchhandlung. Berlin. 30–60.
- Banfi, Emanuele 1991. *Storia linguistica del Sud-Est Europeo. Crisi della Romania balcanica tra alto e basso medioevo*. Franco Angeli. Milano.
- Bernoth, Anja 2008. Interne Sprachgeschichte des Dalmatischen. In: Ernst, Gerhard et al. (szerk.): *Romanische Sprachgeschichte. Ein internationales*

- Handbuch zur Geschichte der romanischen Sprachen* 3. Walter de Gruyter. Berlin–New York. 2731–50.
- Bonfante, Giuliano 1998. *The Origin of the Romance Languages. Stages in the Development of Latin*. Universitätsverlag C. Winter. Heidelberg.
- EWUng. = Benkő, Loránd 1993–1997. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–3. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Ferguson, Thaddeus 1976. *A History of the Romance Vowel Systems through Paradigmatic Reconstruction*. Mouton. The Hague–Paris.
- Hadlich, Roger L. 1965. *The Phonological History of Vegliote*. The University of North Carolina Press. Chapel Hill.
- Herman, József 1968=1990. Statistique et diachronie: essai sur l'évolution du vocalisme dans la latinité tardive. In: Herman, József: *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique* (réun. Sándor Kiss). Niemeyer. Tübingen. 196–203.
- Herman, József 1971=1990. Essai sur la latinité du littoral adriatique à l'époque de l'Empire. In: Herman, József: *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique* (réun. Sándor Kiss). Niemeyer. Tübingen. 121–146.
- Herman, József 1990. *Du latin aux langues romanes. Études de linguistique historique* (réun. Sándor Kiss). Niemeyer. Tübingen.
- Herman József 2003. *Vulgáris latin. Az újlatin nyelvek kialakulásának útja*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- ILCV = Diehl, Ernestus 1925–1961. *Inscriptiones Latinae Christianae Veteres* 1–3. Weidmannsche Verlagsbuchhandlung. Berlin.
- Kiss, Sándor 1972. *Les transformations de la structure syllabique en latin tardif*. Kossuth Lajos Tudományegyetem. Debrecen.
- Kőrösi, Sándor 1892. *A magyar nyelvbéli olasz elemek – Gli elementi italiani nella lingua ungherese*. Stabilimento tipo-litografico di Emidio Mohovich. Fiume.
- Loporcaro, Michele 2011. Syllable, Segment and Prosody. In: Martin Maiden et al. (szerk.), *The Cambridge History of the Romance Languages: Volume 1, Structures*. Cambridge University Press. Cambridge. 50–108, 684–689.
- Loporcaro, Michele 2015. *Vowel Length from Latin to Romance*. Oxford University Press. Oxford.
- Lüdtké, Helmut 1956. *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*. Romanisches Seminar der Universität Bonn. Bonn.
- Maiden, Martin 2016. Dalmatian. In: Ledgeway, Adam–Maiden, Martin (szerk.): *The Oxford Guide to the Romance Languages*. Oxford University Press. Oxford. 126–38.

- Mihăescu, Haralambie 1993. *La romanité dans le sud-est de l'Europe*. Editura Academiei Române. București.
- Muljačić, Žarko 1971=2000. Le Dalmate. in Ž. Muljačić 2000, 191–210.
- Muljačić, Žarko 1993=2000. Die Stellung des "Dalmatischen" in der Romania und sein Verhältnis zu einem zonalen und zu zwei subkontinentalen Sprachbunden. In: Muljačić, Žarko: *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien. 375–83.
- Muljačić, Žarko 2000. *Das Dalmatische. Studien zu einer untergegangenen Sprache*. Böhlau Verlag. Köln–Weimar–Wien.
- Omeltschenko, Stephen William 1977. *A Quantitative and Comparative Study of the Vocalism of the Latin Inscriptions of North-Africa, Britain, Dalmatia and the Balkans*. The University of North Carolina Press. Chapel Hill.
- REW = Meyer-Lübke, Wilhelm 1935³. *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*. Carl Winters Universitätsbuchhandlung, Heidelberg.
- Rosenkranz, Bernhard 1955. Die Gliederung des Dalmatischen. *Zeitschrift für romanische Philologie* 71: 269–79.
- Rosetti, Alexandru 1968=1973. Sur l'appartenance du dalmate. In: Rosetti, Alexandru: *Études linguistiques*. Mouton. The Hague–Paris. 121–4.
- Rosetti, Alexandru 1973. *Études linguistiques*. Mouton. The Hague–Paris.
- Skok, Petar 1915. *Pojave vulgarno-latinskoga jezika na natpisima rimske provincije Dalmacije*. Knjižara Jugoslavenske Akademije. Zagreb.
- Tagliavini, Carlo 1972⁶. *Le origini delle lingue neolatine: introduzione alla filologia romanza*. Casa Editrice Pàtron. Bologna.
- Windisch, Rudolf 1998. Die historische Klassifikation der Romania. II. Balkanromanisch. In: Holtus, Günter et al. (szerk.): *Lexikon der romanistischen Linguistik 7. Kontakt, Migration und Kunstsprachen: Kontrastivität, Klassifikation und Typologie*. Max Niemeyer Verlag. Tübingen. 907–37.
- Zamboni, Alberto 1965–66. Contributo allo studio del latino epigrafico della X Regio Augustea (Venetia et Histria). Introduzione. *Fonetica (Vocalismo)*. *Atti dell' Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Classe di Scienze Morali, Lettere ed Arti* 124: 463–517.

Adamik Béla

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont

Eötvös Loránd Tudományegyetem

adamik.bela@nytud.hun-ren.hu